

Névadók és névhasználók az Árpád-korban*

1. A helynevek mint komplex források. „A szellemi kutatásnak kevés olyan tárgya van, amelyben mint a helynevekben, a tudományok egész sorozata van érdekelve” – 1878. június 17-én a Magyar Tudományos Akadémián PESTY FRIGYES ezzel a megállapítással kezdte előadását, amely a székfoglaló előadások közül elsőként foglalkozott a nevek ügyével (1878: 3). Gondolatát akár a korra egyébként jellemző romantikus túlzásnak is tarthatnánk, ha nem lennénk tisztában azzal, hogy egy évszázad múltán önálló tudomány alakult ki a tulajdonnevek kutatására: az onomasztikának saját külföldi és hazai fórumai vannak, amelyeken – csak a magyar névkutatást érintően – évente százas nagyságrendben látnak napvilágot publikációk.

Azt, hogy a tulajdonnevek ilyen mértékben magukra vonják a tudományos érdeklődést, többféle körülmény magyarázza. Egyrészt a nevek sajátos, nélkülözhetetlen szerepe a kommunikációban: személyek és helyek megjelölőjeként a tulajdonnevek a szókincs alaprétégébe tartoznak, és mint ilyenek a nyelv legrégebbi állapotában is minden bizonnyal jelen lehettek. Meghatározó szerepük van a beszélők személyes, különösen pedig a lokális identitásának kiépítésében is. Az irántuk megnyilvánuló kitüntetett figyelmet indokolja továbbá az is, hogy a nevek – mint egyfajta, a közszőké mellett létező, velük szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban lévő másodlagos nyelvi szókészlet elemei – magukon hordozzák az őket létrehozó társadalom nyelvének és kultúrájának a jellegzetes jegyeit is.

Mindebből következően a nevek – PESTY fenti megfogalmazásával egyetértve – a tudományok egész sorának nyújtanak fontos forrásanyagot. Régiségük folytán a személynevek és a helynevek elsősorban a történeti érdeklődésű diszciplínák számára fontosak, ahogyan azt PESTY székfoglaló előadásának címeivel – A helynevek és a történelem – is jelezni kívánta. Mintegy a 19. századi tudományos érdeklődés okának esszenciáját adta azzal a megfogalmazással, hogy a helynevek „a magyar nemzetiség múzeumát is képezik” (PESTY 1878: 58). Történészként ebből adódóan saját tudományterülete mellett a nyelvészeti vizsgálat fontosságát hangsúlyozta, előtérbe állítva – mai szemlélettel szólva – a helynevek

* A Magyar Tudományos Akadémián 2025. június 30-án elhangzott székfoglaló előadás (<https://www.youtube.com/watch?v=ClevuwFBnIc>) szerkesztett változata.

multi- és interdiszciplináris vizsgálatának a szükségességét. Úgy vélte, hogy a helynevek tudományos értékelése nyelvészek és történészek együttműködésével valósulhat meg sikeresen, és „e tudományos szövetkezés eredményeképp a történetíró sok illúzióról kénytelen leendő lemondani és eseményeket a regeköltők és mondagyűjtőknek átengedni; de viszont a nyelvészek is el lehetnek készülve arra, hogy sok nyelvészkedési bizonygatás, mely a történettudomány segédeszköze nélkül történt, gyökerében lesz elmetesze” (PESTY 1878: 61).

2. A helynevek mint nyelvtörténeti források. A 19. századi tudományos-ságban leginkább történészek foglalkoztak a helynevek forrásként való használatával abból a ma is érvényes felismerésből kiindulva, hogy a nevekben rejlő tartalmak feltárása révén a múltnak olyan részletei ismerhetők meg, amelyekre semmilyen más forrásból nincs rálátásunk. A nevek nyelvi elemzésének fontosságára is a történettudomány igényei irányították rá elsőként a figyelmet. Abban, hogy a 20. század elején a nyelvtudósok egyre intenzívebben kezdtek foglalkozni a nevekkel, szerepet játszott a magyar nyelvtörténet sajátos forráshelyzete is: tudniillik annak tudatosítása, hogy a magyar nyelv legkorábbi állapota a magyar nyelv legrégebbi írásos emlékeiben fellelhető helynevek és személynévek vizsgálata révén ismerhető meg legjobban. Ezeknek a nyelvi elemeknek a kutatása főképpen a régi magyar nyelv hangtörténetének és szóállományának a megismerését tette lehetővé, azokét az elemekét, amelyekre a kor tudósai figyelme leginkább irányult. A magyar nyelvnek az a korai – az alapnyelvből örökölt – jellegzetessége például, hogy szavaink alapalakjukban magánhangzóra végződtek, csakis ezekben a korai szórványemlékekben mutatkozik meg közvetlenül: a Tihanyi apátság alapítólevelében szereplő *hodu utu* vagy *feheruuaru* típusú formák a másfél-két évszázaddal később keletkezett első magyar nyelvű szövegekben már nem jelennek meg.

A magyar hangtörténet, illetve a szótörténet és az etimológia tudományos alapjainak a lerakásához nagyban hozzájárult az a kutatómunka, amelyet – részben a Magyar etymologiai szótár munkálataihoz kapcsolódóan – MELICH JÁNOS és GOMBOCZ ZOLTÁN végzett el a nevekre vonatkozóan, majd a témához KNEZSA ISTVÁN hozzátett a helyesírás-történet szempontját is előtérbe állítva. A helyesírás- és hangtörténet, valamint az etimológia szilárd alapjain állva munkásságukkal nyelvtörténészeink a helynevek vizsgálatát a magyar nyelvtudomány élvonalába emelték. Az e körben született két legfontosabb mű – MELICH JÁNOS *A honfoglaláskori Magyarország (1925–1929)*, illetve KNEZSA ISTVÁN *Magyarország népei a XI.-ik században (1938)* című munkája – voltaképpen PESTY fél évszázaddal korábban megfogalmazott vízióját váltotta valóra: helynevek nyelvészeti vizsgálata révén történettudományi problémákat kívánt megoldani. A helynevek etimológiai elemzésével az említett jeles tudósok ugyanis arra a kérdésre igyekeztek választ adni, hogy a honfoglaló magyarság milyen népeket talált a Kárpát-medencében, illetőleg ő maga milyen módon vette birtokba, népesítette be ezt a térséget. E tudományos vállalkozás emblematikus eredménye az az etnikai térkép, amelyet KNEZSA 1938-ban jelentetett meg művében.

Ez a térkép hatalmas karriert futott be a magyarság régi történetének kutatásában, és noha az alapjául szolgáló vizsgálatok elméleti és módszertani alapjait

mind nyelvtudományi, mind történettudományi oldalról az utóbbi fél évszázadban jogos bírálatok érték – bizonyítva egyúttal a belőlük levont következtetések tarthatatlanságát is –, mégsem állt egybe egy újabb összkép a kora Árpád-kori Kárpát-medence etnikai helyzetéről. Pedig a kérdés ma is a kutatások előterében áll, noha elsősorban nem a szóba jövő egyes népek térbeliségét, hanem inkább a létszámát illetően.

3. Helynév és etnikum. Milyen feltételeknek kellene teljesülniük ahhoz, hogy mai tudásunknak megfelelően egy a Kniezsához hasonló térképet, illetve ahhoz kapcsolódó vagy azt helyettesítő leírást megalkossunk? Sajnos be kell látnunk, hogy már magát a tudományos problémát, a kutatás tárgyát sem tudjuk egzakt módon megfogalmazni, amikor a Magyar Királyság korai időszakának etnikumait kívánjuk vizsgálni. Az etnosz, a nép ugyanis történeti kategória, amelynek térben és időben változik az értelmezhetősége, ráadásul olyan kritériumokat sem tudunk hozzákapcsolni, amelyek egyértelműen, kizárólagos érvennyel, definitív módon kijelölnék e megnevezések fogalmi szerkezetét. Erről a bonyolult problémakörrel néhány héttel ezelőtt éppen itt, a Magyar Tudományos Akadémián az I. osztály 200. évfordulós hónapja keretében adott kiváló áttekintést BAKRÓ-NAGY MARIANNE, a korábbiakhoz képest újabb szempontokat is hangsúlyossá téve előadásában.¹ Ezért is érzem felmentve magamat az alól, hogy részletesebben szóljak az idevágó kérdésekről.

Annyiban kapcsolódom csupán hozzájuk, hogy megállapítsam: a jelzett időszakból a Kárpát-medencében bőven maradtak ránk olyan emlékek, amelyek az etnikumok azonosítására alkalmas jegyeket tartalmaznak. A sírleletek például valának a temetkezési szokásokról, az edényleletek a díszítési kultúráról. Az archeogenetika segítségével meghatározható akár a leletek rokonsági összetartozásának a foka is, amely a társadalmi csoportok szerveződésének fontos összetevője. A történeti források vulgáris nyelvi – vagyis az adott helyen használt nyelvekhez köthető – elemeket tartalmaznak, vagy éppen nevükön említve különböző etnikumokról szólnak. A népek külső megnevezései, a nyelv, a tárgyi és a szellemi kultúra emlékei mint források azonban a fentebb mondottak értelmében külön-külön nem alkalmasak etnikumok azonosítására.

Ha e forráskörből a nyelvet vizsgáljuk, közvetlenül természetesen csakis a nyelvre vonatkozó megállapításokat fogalmazhatunk meg. Ennek ellenére ezt a tényezőt – további ehhez kapcsolható kritériumok hiányában – szokás leegyszerűsítve úgy értelmezni, hogy a nyelvet az etnikum fő megkülönböztető jegyének tekintve a magyar nyelvhasználókat egyúttal magyar etnikumúnak is tartjuk. Tudatában kell lennünk azonban annak, hogy a magyar nyelvet beszélő közösségben – éppúgy, mint a későbbiekben és ma is – magukat más etnikumhoz tartozónak tekintő csoportok is lehettek: nyelvhasználatukra nézve magyarrá vált szlávok, törökségi népek stb. És persze a viszonylag tartós nyelvi érintkezés körülményei között mindenképpen számolni kell kisebb-nagyobb közösségek két- vagy akár többnyelvűségével is.

¹ Az előadás írott változatát lásd BAKRÓ-NAGY 2025.

Az Árpád-kor nyelvi hagyatékából a tudományos forrásérték tekintetében kiemelkednek a helynevek, s a nyelvi elemek közül ráadásul a pontos lokális azonosító szerep – amelynek a nyelvészeti vizsgálatokban különösen nagy jelentősége van – csupán ezt az egy szófajtat jellemzi. Ha pedig a nyelvi adatok alapján a nyelv köréből kilépve magáról a nyelvet használó emberről szeretnénk információkat kapni, akkor a helynevek vizsgálatához kapcsolódóan az előadásom címében is jelzett (hely)névadókat és (hely)névhasználókat kereshetjük a kutatás által kijelölt térben és időben.

A nyelvtörténeti vizsgálatok, így a helynévtörténeti vizsgálatok is mindig a nyelvi adatokból indulnak ki, ezek vallomását minden más forrásénál fontosabbnak tekintik. Az adatoknak az elmélettel való kapcsolatáról éppen korábbi akadémiai székfoglaló előadásomban szóltam, itt most pedig az adatnak és a nyelvhasználóknak a bonyolult összefüggésrendszerét próbálom megvilágítani, azaz egyfajta történeti szociolingvisztikai nézőpontot alkalmazok a funkcionális nyelvszemlélet közelítésmódjának megfelelően.

E szempontból a forrásokban fennmaradt helynévi adatokra úgy tekinthetünk, mint amelyek az adott időben a név által jelölt helyen élők nyelvhasználatához köthetők, és ebből következően a kérdéses közösségek nyelvi helyzetének jellemzésére alkalmasak. A helynévi adatok elemzését elvégezve megállapíthatjuk, hogy azok milyen nyelvi elemekből épülnek fel, milyen lehetett a korabeli hangzásuk, mi volt a denotatív jelentésük, azaz mely helynek a neveként funkcionáltak stb. Mindezen körülmények felderítésében azonban többnyire komoly akadályokba ütközünk, ha a vizsgálatot egy-egy adatra korlátozzuk.

4. A helynév-rekonstrukció módszere. A helynevek vizsgálata terén jelentős mértékben kitágulnak a lehetőségeink, bővülnek a megszerezhető ismereteink akkor, ha a névadatokat a helynév-rekonstrukció módszerével vallatjuk. Ez a közelítésmód az utóbbi évtizedekben vált kidolgozott módszertani eljárássá, a helynévelemzés alapvető követelményévé; mivel azonban többen, sok helyen írtak róla, ennek részleteire itt nem térek ki, csupán egy példán keresztül szemléltetem a főbb jellemzőit.

A Tihanyi alapítólevél a Balatonból kifolyó kis patak megnevezéseként említi meg a *fuk* nevet (1055: Riuulus namque qui dicitur *fuk* fluens de prefato lacu; SZENTGYÖRGYI 2010: 24). A nevet első lépésben az oklevélben található többi szórványhoz (*huluuodi*, *turku*, *aruk*, *keuris tue* stb.) való viszonyában kell elemeznünk, megállapítva ebből, hogy a korabeli ejtése [*fuk* ~ *fok*] lehetett.

Ugyanennek a pataknak későbbi említéseit is ismerjük, többek között a Tihanyi összeírásból (1211: *foc*). De nemsokára feltűnik a patak mentén egy *Fok* nevű település is (1389–90: *Fok*), amely nevét a vízről kapta. Ennek adatsora egészen napjainkig vezet, hiszen a helybeliek ma is *Fok*-nak nevezik azt a várost, amelyet mi *Siófok*-ként ismerünk. A víznév adatsorát tovább vizsgálva kiderül, hogy azt egy idő után *Sió*-ként kezdik emlegetni. Az itt feltűnő névváltozási folyamatokat a névrekonstruktós eljárásban analogikus példák hitelesíthetik: a víznév > településnév névátvitel például jellegzetes névalakulási mód volt a régiségben, amint azt a *Sárospatak*, *Tapolca* típusú példák egész sora igazolja.

A névrekonstrukciós eljárás leglényegesebb része a helynév eredetének a magyarázata, azaz a helynév etimológiájának a felvázolása, amely a helynevek tudományos vizsgálatában mindig is központi szerepet töltött be. A *Fok* településnévnek a víznévből való alakulását az előbbieken már magyaráztuk, magáról a *Fok* víznévről pedig azt állapíthatjuk meg, hogy az a *fok* földrajzi köznévből való. Ez a földrajzi köznév ma is többféle jelentésben él a nyelvhasználatban, ezek közül kiemelendő a 'keskeny medrű időszakos patak vagy csatorna, melyet árvíz vagy belvíz táplál' és a 'két nagyobb vizet összekötő keskeny árok, vízfolyás' értelme. E *fok* a régi helynevekben és közszói említésekben is gyakran előfordul a forrásokban, pl. *Harangod foka* (1211: *Harrangudfoca*), *Sebes-fok* (1309/1412: *Sebesfok*). Ezek vizsgálata alapján az is megállapítható, hogy a Tihanyi alapítólevélben szereplő *Fok* eredetileg csupán a víznek a Balatonból való kiömlési helyét, illetőleg egy igen rövid kis folyószakaszt jelölhetett. Ahhoz pedig, hogy ez a földrajzi köznév kétségtől az adott víz tulajdonneveként szerepel, más, hasonló névpéldák adnak megerősítést: a Veszprémen átfolyó *Séd*, a Fehérvár alatti *Sár* vagy a Bihari *Ér* neve ugyanígy 'folyóvíz' jelentésű földrajzi köznévből vált tulajdonnévvé. (A fentiekhez l. HOFFMANN 2010: 56–60.)

A névrekonstrukciós eljárás bemutatását tovább részletezhetnénk és folytathatnánk egyrészt azt vizsgálva, hogyan lett a *Fok*-ból *Sió*, illetve *Fok* település neve milyen módon alakult a továbbiakban; ezek a kérdések azonban már meszszire vinnének a mostani témánktól. Úgy vélem, hogy az eddig elmondottak is szemléletesen jelzik azt, hogy a helynév-rekonstrukció során – még az itt bemutatott viszonylag egyszerűen és egyértelműen magyarázható, jól adatolható név esetében is – milyen összetett, komplex rendszerben vizsgáljuk a neveket.

Történeti szocioonomasztikai szempontból a *Fok*-ról a fentiek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a Tihanyi alapítólevélben említett *Fok* nevű helyen 1055-ben kétségtől magyar nyelvű lakosság élt, és magyar nyelvűek voltak azok is, akik ezt a helyet elnevezték. Az elemzés arra azonban nem tud fényt deríteni, hogy a név mikor keletkezett: ez az adat első feltűnése előtti évtizedekben vagy akár évszázadokkal korábbi időben is megtörténhetett.

5. Helynévkölcsönzés és etnikumtörténet. A helynevek – éppúgy, mint a szókincs más elemei – a nyelvi érintkezések során átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba. Az ilyen névkölcsönzési folyamatok vizsgálatában különösen fontos a névrekonstrukciós eljárás következetes alkalmazása. A Tihanyi alapítólevélben elsőként említett *Balaton* neve többször is előjön a szövegben: „tichon super *balatin*”, „ab eodem lacu *bolatin*”, „in eodem *bolatin*” (SZENTGYÖRGYI 2010: 23–25). A név korabeli hangzása [bálátin ~ balátin] lehetett, vagyis egy ismert ómagyar kori hangtörténeti változásnak, a labializációnak a folyamatát, az *a* > *a*-vá válását tükrözhetik az oklevélbeli alakok (és egyúttal persze a korabeli helyesírás kiforratlanságát, bizonytalanságát is).

Ilyen nevekkal több helyen is találkozhatunk a Kárpát-medencében, például Békés (1295/1423: *Balaton*) és Heves (1388: *Balathon*) megyében, ám olyan magyar közszói töveket nem ismerünk, amelyekkel e helynevek kapcsolatba hozhatók lennének. Hasonló hangalak-szerkezetű nevek előfordulnak viszont a szláv

nyelvterületen (*Blatnica, Blatina, Blatno, Blaten*), így vizsgálódásunkat ebben a körben célszerű folytatni. A kiinduló formát az ősszláv nyelvben találhatjuk meg: a víznév a **blato* 'mocsár' jelentésű földrajzi köznévből a helynévképzőként is alkalmazott *-ьнъ* képzővel alakult. E szláv **Blatin* név a magyarba **Blàtin* ~ **Blàtinu* formában kerülhetett át. Az átvett szavakban a szóeleji mássalhangzótorlódást a magyar nyelvhasználók azonban többnyire feloldották: jelen esetben a két mássalhangzó közé a következő magánhangzóval megegyező *à* hang betoldásával: *Bàlàtin*. A név hangsora hangrendi kiegyenlítődés révén nyerte el mai formáját: 1382: *Balatonfeukayar* (de a harmadik szótagban szereplő *i* tartós meglétére más magyarázat, egyfajta latinizálási eljárás is feltételezhető).

Mindebből pedig arra következtethetünk, hogy az 1055-ös névadatot – amely tehát a szó eleji torlódás feloldását mutatja – magyar nyelvű beszélők ajkáról jegyezték le az oklevél kiállítói, a névadók azonban szláv nyelvű népek voltak. A névadás koráról ugyanakkor nincsenek információink, mint ahogyan arról sem rendelkezünk ismeretekkel, hogy a név mikor kerülhetett át a magyar nyelvbe. A névrekonstrukciós eljárás – a név által jelölt tó nagy kiterjedése miatt – nem tud számot adni arról sem, hogy az egykori névadók e térségben pontosabban hol élhettek, legfeljebb azt sejthetjük a név tövében lévő közszó jelentéséből, hogy a *Balaton* neve kezdetben annak a nyugati, mocsaras térségére vonatkozhatott. (Egyébként a Balaton latin *Pelso* neve is végső soron egy 'mocsár' jelentésű szóra megy vissza.) (A fentiekhez l. HOFFMANN 2010: 46–50.)

6. A helynévi adatok lokális nyelvi értéke. Amikor a helynevekből a névhasználók nyelviségére vonatkozó következtetéseket kívánunk levonni, fokozottan előtérbe kerül az adatok lokális nyelvi hitelességének a kérdése. Az oklevelekben előforduló helynevek lokális értelemben vett nyelvi érvényessége oklevélbeli funkciójukból és magából az oklevélírói eljárásból vezethető le. Az oklevélben a nevek többnyire birtokügyletek (pl. adományozások, birtokpercek) kapcsán szerepelnek. Ilyenkor a hivatalos személyek helyben tájékozódtak a körülményekről, a lokális ismereteket a helybeliektől szerezték meg, mivel a neveknek csakis a helyben használatos formájukban lehet jogi érvényük, jogbiztosító szerepük.

Kivételesnek – bár nem feltétlenül ritkának – tekinthetők azok az esetek, amikor az okleveleket kiállító hivatalnokok eltértek attól a gyakorlattól, hogy a neveket a helyben használatos alakjukban rögzítsék. A nagyobb folyók, illetve a központi szerepű települések nevét ugyanis – egyfajta európai oklevélírói gyakorlatot is követve – többnyire latin nyelven szerepeltették. Egyes esetekben a széles körben alkalmazott, nagy hagyományú neveket használták, mint például a Duna *Danubius*, a Körös *Crisius* megnevezése esetében, máskor viszont a magyar névalakból latinizált formát hoztak létre, ahogyan ezt Székesfehérvár *Alba regia*, Eger *Agria* vagy Győr *Jaurinum* latin nyelvű változatában látjuk.

A nem közvetlen említések esetében azonban ezek eredeti magyar neve is elő-előbukkan, mint például Fehérvár neve a Tihanyi alapítólevélben a *feheruuaru rea meneh hodu utu* esetében egy út említésekor, vagy a 12. század végén a Duna egy mellékágának *Lassú-Duna* (1192//1425: *ubi Losiuduna* derivatur a Danubio; KMHsz. 1: 172) megnevezésében. Ez az oklevélírói gyakorlat néha átterjedt a ki-

sebb jelentőségű helyek megjelölésére is: ily módon szerepelhet például egy *Kerek-tó* nevű kis állóvíz a Garamszentbenedeki alapítólevélben (1075/+1124/+1217) *Piscina rotunda*-ként (SZÖKE 2015: 176). Az ilyen latin formák első előfordulásai mögött is joggal feltételezhetjük a magyar nyelvű helynevek meglétét.

Az oklevelekben gyakran feltűnnek olyan kétséggkívül közszói szerepű magyar nyelvű szórványok is, amelyek előfordulását leginkább az oklevelek kevert nyelvi helyzete magyarázza. Ilyenek a névvel említett helyek fajtáját megjelölő földrajzi köznevek a sokkal gyakoribb latin nyelvű köznevek helyén. Sűrűn előfordul ilyen helyzetben például a *patak* (1327: *patak* Bolchardpataka – **rivulus* Bolchardpataka helyett; KMHsz. 1: 58) és a *bérc* (1281/1792: ad qd. *Berch*, quod vulgariter Byk feu dicitur – **mons* Byk feu helyett; KMHsz. 1: 68).

A határjárásokban gyakran említett, mert ideális határpontként szolgáló fák neve hol magyarul, hol latinul szerepel (1318: arbor *fagy*, quod vulgo dicitur *bykfa*; KMHsz. 1: 68). Ezeknek és a földrajzi közneveknek a használata leginkább az oklevélkiállító nyelvi lenyomataként értékelhető, az ő nyelvismeretéhez köthető, és nem feltétlenül kapcsolható annak a helynek a nyelvhasználóihoz, amellyel kapcsolatban említik őket.

7. Mikronevek és névadóik. Az egyes helynévfajták és helynévtípusok eltérő lehetőségeket biztosítanak számunkra a neveket létrehozó és használó közösségek nyelvénél a megállapítására. Nyilvánvaló, hogy legközvetlenebb tájékoztatást erről az úgynevezett mikrotoponimák adnak, azok a helynevek, amelyek a települések határában lévő kisebb helyeket jelölik meg, és amelyeket többnyire csak a helybeli lakosok ismernek és használnak. Az Abaúj megyei Garadna településen például 1320-ban *Mogyorósd*, *Mogyorós-berek*, *Nagyút alja*, *Ravaszyuk* neveket említenek (HA. 1: 28, 29), amelyek minden kétséget kizáróan a településen élő magyar nyelvű névhasználókra utalnak, és emellett arra is, hogy e helyek névadói ugyancsak magyar nyelvűek voltak. A névadás korára, a nevek keletkezési idejére vonatkozóan azonban az ilyen típusú források sem adnak felvilágosítást.

A fennmaradt mikrotoponimák alapján afelől sem lehetnek továbbá kétségeink, hogy a Moson megyei Königshof települést – ahonnan az 1250-es évekből a *Runsenbrunn*, *Teufenwiese*, *Wachreim*, *Hagenau* neveket ismerjük (HA. 4: 37, 39, 40) – németek lakták.

Nehezebb a helyzetünk az Abaúj megyei Ronyva folyó menti egykori Újfalu, később Szilvásújfalu esetében, ahol az 1321-ből való *Gyertyános kuta*, *Dávid hida*, *Szék*, *Mészpest* – amely a régi magyar ’mészégető kemence’ jelentésű szóból származik – helynevek (HA. 1: 24, 25, 28, 30) magyar névhasználókra és egyben magyar névadókra is utalnak. Ugyanezt állapíthatjuk meg az itteni *Zsarnó hegye* név esetében is, ám ennek előtagja egy korábbi szláv **žbrny*, **žbrnovъ* ’malomkő(bánya)’ jelentésű közsőzből alakult szláv helynévből jött létre. A *Dobódél* nevet laikusként magyar eredetűnek is tarthatnánk, ám ez a szlovákban keletkezett *Dubodiel* formában ’tölgyes (hegy)hát’ értelemben (TÓTH 2001: 42, 161–162). A magyarba átkerülve pedig – akárcsak a *Zsarnó* – nyelvünkbe hangtanilag is beilleszkedett.

Ez utóbbi nevek azt jelzik, hogy Újfalú településen szláv nyelvű névadókkal is számolnunk kell. Arról, hogy ők a magyarok megtelepedése előtt is itt éltek-e már, vagy csak később települtek be a magyarok közé, e nevek alapján nem kaphatunk képet, sőt – az elmagyarosodott szláv eredetű nevek megléte ellenére – azt sem tudhatjuk, hogy a nevek lejegyzésekor, 1321-ben voltak-e a településen szláv vagy kétnyelvű (szláv és magyar nyelvet is beszélő) lakosok. E kérdések tisztázására adott esetben a környék más helynévfajtáinak, a vízneveknek, a településneveknek a tanulmányozása jöhet segítségünkre.

Az ómagyar korból fennmaradt mikrotoponimák többsége a természeti nevek közé tartozik, vagyis olyan helyeket nevez meg, amelyek az ember tevékenységétől függetlenül léteznek, és nem az emberek alkotásai (mint például a települések). E nevek körében jóval ritkább a többnevűség, és ezzel együtt nem sűrűn tapasztalhatjuk a régebbi megnevezések újakkal történő felváltását sem. A mikroneveket kis létszámú névközösségek (lényegében egy-egy település lakói) ismerik, használják, és hagyományozzák tovább. Fennmaradásukhoz így a népesség kontinuitására, folytonosságára van szükség az adott területen. Ebből adódóan korábban úgy vélték, hogy e nevek többnyire rövid életűek és változékonyak. Ezzel szemben azonban azt tapasztalhatjuk, hogy a mikronevek között is számos időtálló név fordul elő. Erre a Magyar Nemzeti Helynévtár közelmúltban megjelent első kötetéből hozok egy példát (MNH. 1: 273). Polgár település Tiszához közeli határrészén egy kis vízeret és néhány holdnyi területet ma *Csikord*-nak és *Csikord-zug*-nak neveznek. Ennek előzményét már egy 13. sz. végi forrásban is megtaláljuk, ahol egy halászhelyet *Csikor tava*-ként említene (+?1292: prope 1 pysscinam *Chykurtowa*).

8. Folyóvizek és névadóik. A mikronevek sajátosságait mutatja a folyóvizek megnevezéseinek egy csoportja is. Azoknak a kis patakoknak az esetében, amelyeknek néhány száz méteres vagy pár kilométeres folyása egyetlen település határába esik csupán, érthető, hogy nevüket csak az adott település lakói ismerik, így nyelvi azonosító értékük megegyezik más, az eddigiekben tárgyalt mikronevekével.

A hosszabb, több települést átszelő, de legfeljebb néhány tíz kilométer hosszúságú vizek az ómagyar korban gyakran még nem viseltek egységes, egész folyásukra kiterjedő megnevezést. Az Abaúj megyei, néhány falun átfolyó *Bölszepatak*-ot (1317: *Belsepatak*) a felső szakaszán *Küsmöd*-nek (1267/1272: *Cusmeud*) nevezték, a vele párhuzamos, nála alig hosszabb víz pedig északon a *Bocsárd pataka* (1327: *Bolchardpataka*), délen pedig a *Füzi pataka* (1317: *Fyzypataka*) nevet kapta (HA. 1: 24, 25, 27).

Az a jelenség, hogy egyes szomszédos településeken különböző névvel illetik ugyanazt a folyóvizet, a mai névhasználatban sem ritka. Prototipikus példaként szokás erre említeni a Somogy megyei – a Kaposba ömlő, 56 km hosszúságú – Koppány patak esetét, amelyet az általa érintett 12 településen 15 különböző, változatos szemantikai tartalommal bíró névformával jelölnek meg (*Nagy-árok*, *Serekei-árok*, *Borsi-patak*, *Malom-árok*, *Öreg-árok*, *Német-árok* stb.). Ennek alapján nem minden ok nélkül gondolhatjuk azt, hogy a víz első, a Tihanyi alapítólevélből való *Füze*gy megnevezése (1055: *fýzeg*) csupán annak

a településnek (a mai Bárapátinak) a területére első szakaszára vonatkozhatott, ahol említik, s így nyelvi azonosító adatként is csak itt használható fel (HOFFMANN 2010: 101–103).

A szakasznevek megléte a viszonylag zárt nyelvi közösségek kognitív névtérképének sajátosságait mutatja, és egyben magyarázza azt is, hogy a helynevek létrehozását a névközösség belső szempontjai, értékrendje határozza meg. Ezt a névadói, névhasználói helyzetet jól szemlélteti az a válasz, amelyet egy bő 50 évvel ezelőtti helynévgyűjtés alkalmával a Pápa melletti Tapolcafőn egy kis patak megnevezését firtató kérdésemre kaptam: *Na micsoda jár is az? Páskom-, Kalapácsi-jár is, tuggya fene, mi is annak a valódi neve! Améjig düljőm mety kérésztű, asztám változik a neve.* A továbbiakban kiderült aztán, hogy a vízfolyás egyes részeit nyolcféle névvel jelölik meg, a fentiek mellett még például a *Csárdaji-jár*, *Buóta-küji-jár*, *Becsényi-jár* formákkal, és a történeti források is további négy különböző névvel (*Hagymás-ér*, *Szekértemetési-ér*, *Kovácsi-ér*, *Bóta-ér*) említik (HOFFMANN 2013: 57–58).

A víznevek egységesülési folyamata, amelyet a térképek egyre inkább elterjedő használata is nagymértékben elősegített, gyakran elfedi előttünk azt, hogy a kisvizek nevei a régiségben a mainál sokkal korlátozottabb lokális kötöttséggel rendelkeztek. Ez egyfelől erősíti a történeti szocioonomasztikai értékelhetőségüket, vagyis a nyelvhasználókra vonatkozó nyelvi azonosító szerepüket, másfelől viszont megnehezíti a korabeli denotatív jelentésük pontos megállapítását.

Sajátos kettőséget mutat a Miskolctapolcán eredő és a Tiszába torkolló Hejő esete. Ennek a forráshoz közeli részét *Tapolca*-ként említi Anonymus gesztája (1217 k.: *Topulucea*) – e nevet később a mellette lévő település megnevezése viszi tovább –, a folyó alsó szakasza pedig *Hév-jó* (1217 k.: *Heuyou*) néven szerepel (KMHsz. 1: 126, 272), amely a korban ’meleg folyó’ értelmű volt. Ez értelmi megfelelője a szláv eredetű, *toplъ ~ teplъ* ’meleg’ töre visszavezethető *Tapolca* névnek. Ennek névadói tehát a forrásvidék környékén élő szlávok voltak, a Tiszához közeli térségben viszont magyarok nevezték el azonos szemantikai tartalommal a folyót, a *hév* ’hő’ és a *jó* ’folyó’ szavak összetételével. Ez utóbbi földrajzi köznévnak a kihalása később elősegítette a névalak módosulását, ami a mai *Hejő*-t eredményezte (FNESz. *Hejő*, *Tapolca*).

A Kárpát-medence Árpád-kori víznevei között főleg kis- és középvizek neveként sokfelé előfordulnak szláv eredetű megnevezések. Ezek névadóiról – a víznevek archaikus jellegének csak erős megszorításokkal érvényes tételére hivatkozva – azt tartják a kutatók, hogy már a honfoglaló magyarság betelepülését megelőzően is az adott térségben éltek. Ez többféle névtani mintázatban – de nem mindegyikben – valóban igazolható is.

A Zsitva jobb oldali kis mellékfolyójának, a *Dervencé*-nek (1229: *Deruenche*) a neve szláv eredetű, s a szlávban eredetileg *Drevenica* (1113: *Dreuenizza*) formában volt használatos. Névadói a felső szakaszán megtelepült, ugyancsak szláv eredetű nevet viselő *Kosztolány* és *Lédec* falvak szláv nyelvű lakói lehettek. A patak alsó szakaszához később megérkező *Néver*, *Bélád* és *Harsány* – a településeik nevéből következtethetően – magyar nyelvű lakói szláv szomszédaitól vették át a víz megnevezését (HOFFMANN 2019a: 68).

Ugyanilyen kölcsönzési folyamatra következtethetünk az olyan esetekben is, ahol a térség névmintázata egy szláv eredetű víznév mellett csupa magyar eredetű településnevet és mikrotoponimát mutat. A Veszprém megye középső részén folyó Torna patak – amelynek a neve a közelmúltbeli vörösiszap-katasztrófa kapcsán híresült el – 51 km hosszúságú völgyében például 57 magyar eredetű településnevet találunk az ómagyar korban, biztosan szláv eredetűnek tarthatót viszont egyet sem (HOFFMANN 2019b).

Az itt bemutatott névmintázatok alapján meg tudjuk határozni az adott térségben jelenlévő nyelvek relatív kronológiai viszonyait is: a fenti esetekben a szláv nyelvek időbeli elsőbbségét megállapítva a magyar nyelvvel szemben. A szláv névadás és ezzel együtt a szláv nyelvi jelenlét kezdetét azonban a nyelvi forrásokból nem láthatjuk, mint ahogyan azt sem, hogy a magyar nyelvű népesség megjelenése pontosan mikortól igazolható a térségben. A nyelvhasználókra utaló helynévi adatok e tekintetben csupán a forrásokban való megjelenési idejükre vonatkozó érvennyel használhatók. Bizonyos esetekben az adatok alapján azonban lehet némi képünk a nyelvi együttélés, a feltehető kétnyelvűség időszakáról, más-kor azonban (mint az itt említett Torna térségéből) az érintkezés tényén túlmenően erről nem szerezhetünk ismereteket.

A nyelvi térszerkezet megrajzolásában – azaz annak felderítésében, hogy hol, mikor, milyen nyelvű közösségek éltek – azonban a középvizek idegen eredetű nevei (a szlávon kívül léteznek közöttük törökségi és német eredetűek is) a pontosabb lokalizációt illetően alig adnak segítséget. Annak kiderítése, hogy egy-egy folyóvíz mely szakaszán kapta az Árpád-korban már teljes hosszára vonatkozó megnevezését, csak nagyon ritkán van – s akkor is csak igen bizonytalanul – esélyünk.

A Kárpát-medence nagyvizei esetében e tekintetben még kedvezőtlenebb a helyzet. E vizek nevének eredete, mint például a Dunáé, a Körösé, a Marosé ugyanis akár évezredekre is visszanyúlhat, az indoeurópai nyelveknek egy olyan időszakába, amelyben a nyelvi szétválás még a korai szakaszában volt. Esetükben ezért az Árpád-kor szempontjából a névadók nyelvét főlegesen is keressük, és legfeljebb az lehet a kérdés, hogy melyik nyelvből, nyelvekből vehették át azt a magyar nyelvhasználók. Többnyire megállapítható, hogy az átadó nyelv a szláv volt, de az átvétel lokális körülményeiről és idejéről ezekben az esetekben sincsenek ismereteink.

Az eddigiekben a helynévi adatok nyelvhasználati szempontú értékelésének lehetőségét az úgynevezett természeti nevekre vonatkoztatva mutattam be. Az ide tartozó névfajták – egy-két csoportjukat, például a nagyvizek megnevezéseit kivéve – jóval kevésbé vonták magukra a tudományos érdeklődést, mint például a műveltségi nevek körébe tartozó településnevek. Ezt nemcsak a természeti nevek gyengébb adatoltóságával magyarázhatjuk, hanem azzal is, hogy bennük a társadalmi viszonyokra utalóan jóval kevesebb információ őrződött meg, mint a másik nagy helynévcsoportban. BENKŐ LORÁND a természeti neveket olyan pánkronisztikus nyelvi elemeknek tartotta, amelyekben „az emberi gondolkodás és műveltség szokványos elemei kapnak nyelvi formát” (2003: 7). Ez többnyire igaz is ugyan, de ezeknek a nyelvi formáknak az elemzése elsősorban a sokféleségük miatt nagyon jelentős nyelv- és nyelvjárástörténeti hozadékkal jár, a régi Magyarország nyelvi

térszerkezetének megismerésében pedig egyenesen megkerülhetetlen a tanúbizonyságuk. És mivel előadásomban a névhasználók és a névadók előtérbe állításával éppen ezt a kérdéskört igyekszem megvilágítani, szükségképpen kiemelt figyelmet kellett fordítanom a természeti nevek e szempontok szerinti értékelésére.

9. Települések és névadóik. A nyelvi térszerkezet rekonstruálásában ugyanakkor a természeti nevek mellett fontos szerepe van a műveltségi neveknek, köztük főképpen a településneveknek, már csak amiatt is, hogy az utóbbi névfajta a régi helynevek között messze a legjobban adatolható szócsoporthoz képezi. Figyelembe kell azonban venni a településneveknek a természeti nevekétől meglehetősen különböző történeti szocioonomasztikai helyzetét, illetve azt is, hogy maguk az egyes településnév-típusok is nagy különbségeket mutatnak e tekintetben. A településnév-típusok közül a továbbiakban kettőnek a jellemzésére vállalkozom az itteni szempontoknak megfelelően: a népnévből és a személynévből alakult településnevekre. Választásomat a közöttük megfigyelhető jelentős eltérések mellett az magyarázza, hogy a közelmúltban mindkét típus alapos, monografikus feltárásban részesült.

9.1. A népnévből alakult településnevek. A népnévből alakult településneveket két egymással összefüggő munkában – egy szótárban (2011) és egy monográfiában (2016) – RÁCZ ANITA elemezte. Az ómagyar korból 1396 olyan településnevet mutat be, amelyben egyrészes (*Német, Németi*) és kétrészes (*Németfalva, Németlipcse*) névszerkezetben valamilyen népnév szerepel. (A középkori településnevekben 37 különféle népnév dokumentálható.) Ezek az elnevezések nagyarányú migrációs, többnyire (be)telepítési folyamatokat jeleznek, s a bennük szereplő etnonimák már önmagukban is alkalmasak arra, hogy a kérdéses települések nyelvhasználóinak az azonosításában a segítségünkre legyenek. A kérdés persze ennél jóval bonyolultabb: figyelembe kell ugyanis venni azt, hogy a népnévekből személynevek is alakultak, így a *Besenyő, Csehtelke* típusú településnevekben akár ezek is szerepelhetnek. Tisztázandó emellett továbbá az is, hogy például az *olasz* vagy az *orosz* népnévek valójában milyen nyelvű népességet is jelölnek a helynevekben.

A településnevekről korábban azt tartották, hogy nyelvi jellegükből „elsősorban a környék lakosságának népi viszonyaira lehet következtetni” (KNIEZSA 1938: 405), „A nevet ugyanis legtöbbször a környezet adja, tehát nem a benne lakók, hanem a szomszédok etnikumát minősíti” (KRISTÓ 2003: 17). Ezek a vélemények – ha a „nép”, az „etnikum” fogalmát a mi felfogásunk szerint a „nyelv”-vel helyettesítjük – ma is megállják a helyüket a népnévből alakult településnevekre vonatkozóan. Egyértelműen mutatja ezt az a körülmény, hogy magyar nyelvű elemekkel (magával a nép megnevezésével, képzőkkel, földrajzi köznevekkel) nevezték meg az adott településeket. Ezek a településnevek jellegzetesen nem ott talált, hanem oda betelepülő népek településeit jelölték meg, ami a nyelvi térszerkezet vizsgálatában a relatív kronológiai viszonyok megállapítása szempontjából ugyancsak fontos körülmény.

Ugyanígy természetes az is, hogy német nyelvi környezetben a betelepülő vallonok falvait (akiket a magyar nevekben *olasz*-ként említenek) *Waldorf*-nak nevezték el (KMHsz. 1: 291). Bars megyében a Zsitva szlávok és magyarok lakta

felső völgyében a betelepülő németek falvai pedig a *Nemcsény* és a *Nemcsic* nevet kapták, ami pedig arra utal, hogy ezek a falvak még a magyarok ide érkezése előtt létesültek (HOFFMANN 2019a: 65, 67). E példák tehát azt mutatják, hogy a népnévből alakult településnevek nemcsak a nevet viselő települések lakóinak nyelvi azonosítására, hanem nyelvi környezetük meghatározására is felhasználhatók.

9.2. A személynévből alakult településnevek. A nyelvi környezetről – a fent idézett korábbi általános felfogást cáfolva – semmit nem árulnak el viszont a személynevekből létrejött településnevek. A magyar településnév-rendszer legnagyobb névcsoportját TÓTH VALÉRIA dolgozta fel monografikus igénnyel (2017) azt követően, hogy egy másik munkájában (2016) a régi magyar személynévadás leírását is harmonizálta a helynevek elemzésében alkalmazott funkcionális elméleti kerettel.

E névtípus elemeiben különösen hangsúlyosan jelenik meg az a körülmény, amely a műveltségi neveket általában is jellemzi: ezekkel a nevekkel az ember a maga által alkotott, létrehozott objektumokat, helyeket – köztük a településeket – jelöli meg, és pragmatikai oldalról szemlélve a folyamatot a névadást ennek a részeként kell felfogni. Ezért ezekben a névfajtákban a névadói tudatosság sokkal hangsúlyosabban jelenik meg, mint a természeti nevékében, és a névadásnak az egyénhez való kapcsolhatósága is jobban kitapintható. A korábbi névelméleti felfogások a régi helynévadás körében ezzel szemben a névalkotás közösségi, népi és nem tudatos jellegét vallották. Ma úgy véljük, hogy a névadási helyzeteket e fogalompárok együttes alkalmazásával, nem pedig kizáró értelmű szembeállításával lehet jellemezni.

A műveltségi nevek körében tehát megítélésünk szerint más nevéknél nagyobb szerepe volt az egyénhez köthető tudatos névadási módoknak, még akkor is, ha egy-egy név esetében erre vonatkozó ismeretekkel csak igen ritkán rendelkezünk. Ezek a körülmények azt is magyarázzák, hogy a településnevek létrejöttében az általános nyelvi és kommunikációs feltételek mellett a társadalmi motívumok is erősen jelen voltak, és ennek folytán a nevekben gyakran meg is jelentek. Ez a jellegzetességük magyarázza főképpen azt is, hogy a helynévkutatásban a legnagyobb figyelem éppen e névfajta felé fordult.

A településnevek keletkezésének a többi helynévétől erősen különböző jellegét nemcsak elvi megfontolások indokolják, hanem konkrét adatok is alátámasztják ezt a gondolatot. A nagyobbik Gellért-legenda például megemlékezik arról, hogy István király az Ajtonyt legyőző Csanád vezért Marosvár megyéjének ispánjává tette, és megparancsolta, hogy a várat és magát a megyét is róla nevezzék el.

Az oklevelekben mint jogi iratokban a névadásnak az efféle körülményei nincsenek ugyan megörökítve, de néha azért történik utalás rájuk. Ismert az egykori Szatmár megyei Nógrád falu esete, amelyet egy bizonyos Marcellus elfoglalt, és a települést – annak elsődleges szláv eredetű nevét megváltoztatva – magáról nevezte el, mintegy a településhez fűződő birtokosi jogát is kifejezve ezzel: 1279: villa *Neugrad* [...] quam quodam Marcellus nomine suo *Marcelfoluua* nuncupavit (TÓTH 2017: 16). Máskor az adatok és a történeti ismeretek együttesen magyarázzák a névcserét. Az Abaúj megyei *Erdőfalva* (1272>1344: *Erdeufolua*) egy idő után *Didic*-ként (1329//1489: *Dydych*), majd *Didicháza* (1427: *Dydichhaza*) for-

mában tűnik fel, annak névbeli lenyomataként, hogy egy bizonyos Didic ispán adományként megkapta a birtokot (TÓTH 2008: 63).

Ezek a példák – amelyek sorát, ha nem is hosszan, de folytathatnánk – azt mutatják, hogy a településnevek e típusában a nevek létrejöttében az egyéni szándéknak jelentős szerepe lehetett. Mindezek fényében joggal vetődik fel a kérdés, hogy a személynévből alakul településnevek alkalmasak-e arra, hogy felhasználjuk őket az általuk jelölt települések lakosságának nyelvi meghatározására. Erre maguknak a neveknek a nyelvi szerkezete nyújt lehetőséget. Ha ugyanis abban magyar nyelvű közszoói elemek, földrajzi köznevek (pl. *falú, falva, telek, telke, ház(a)* stb.) vagy magyar képzők (pl. *-d, -i, -sd* stb.) szerepelnek, az kétségtelenné teszi, hogy magyar nyelvű névadók és névhasználók kereshetők mögötte. A névadási aktusban ugyanis az egyéni és a közösségi jelleg nem válik szét, mivel az egyéni kezdeményezés csakis úgy eredményezhet ténylegesen is funkcionáló helynevet, ha azt mások is használatba veszik. De ugyanígy értékelhetők azok a nevek is, amelyben a személynév önmagában, minden formáns nélkül szerepel: ez a helynévminta ugyanis a Kárpát-medencében jelenlévő nyelvek közül csakis a magyarra volt jellemző. Meg kell jegyezni, hogy a személynév nyelvi eredetének a helynevekben nincs nyelvi azonosító értéke, mivel a személynévek jó része az ómagyar korban már úgynevezett referáló névként kapcsolódott a viselőjéhez, vagyis a névviselők anyanyelve és nevük nyelvi eredete között – éppúgy, mint napjainkban – nem volt feltétlenül összefüggés.

10. Korlátok és lehetőségek. Előadásom befejezésekképpen térjünk vissza ahhoz a kérdéshez, amelyet KNEI ZSÓFIA 11. századi térképe kapcsán megfogalmaztam: elkészíthető-e az általam vázolt szempontok alapján a 11. századi Magyar Királyság nyelvi térszerkezetének a térképe?

Erre a kérdésre sajnos nemmel kell válaszolnom: nyelvi források alapján, az e korra vonatkozóan hitelesnek tekinthető néhány száz helynévi adat felhasználásával ugyanis e hatalmas térségre érvényesen ilyen kép tudományos felelősséggel nem rajzolható meg. KNEI ZSÓFIA 642 helynevet vizsgált meg térképének elkészítéséhez, ezek jó részének 11. századi megléte feltehető ugyan, de nyelvtörténeti, történettudományi adatokkal közvetlenül nem igazolható. S ha a ténylegesen figyelembe vehető adatok köre bővült is az utóbbi időben, egy átfogó nyelvi térszerkezeti rekonstrukcióhoz ez a forrásanyag távolról sem elégséges.

Ezt a problémát azzal lehet kiküszöbölni, ha vizsgálatunkat az Árpád-kor egészére kiterjesztjük. Így az adatok tízezreit használhatjuk fel forrásként, és az időhorizont tágítása révén a korábbi statikus állapottal szemben – a helynév-rekonstrukció és a relatív kronológia módszerével – dinamikus folyamatokat tudunk megragadni, ami a nyelvészeti, de különösképpen a történeti célú vizsgálatokban már az eddigiekben is gyümölcsöző szemléletmódnak bizonyult.

Az ilyen módszertannal elvégzett elemzéseknek a rendkívül munkaigényes volta miatt ez a kép azonban leginkább mozaikszerűen állítható össze, egy-egy kisebb térség nyelvi térszerkezetének a bemutatásával. A munka hatékonyságát nagyban segítheti az, ha tovább folynak az utóbbi időben jelentős lendületet vett kutatási irányok: köztük a legfontosabb korai szórványemlékek monografikus fel-

dolgozása és a meghatározó helynévtípusok összegző igényű áttekintése. Az etimológiai ismeretek összefoglalását egy tudományos igényű új történeti-etimológiai helynévszótár elkészítése valósíthatja meg. Mindezekhez az adatok bőségét az akadémiai keretekben folyó Magyar Nemzeti Helynévtár Program biztosíthatja.

Kulcsszók: névtan, helynevek, etnikai rekonstrukció, helynév-rekonstrukció, helynévkölcsönzés, névadók, névhasználók, mikronevek, víznevek, népnévből alakult településnevek, személynévből alakult településnevek.

Hivatkozott irodalom

- BAKRÓ-NAGY MARIANNE 2025. Nép, etnikum, nyelvtörténet. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 18. Megjelenés alatt.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FNESz. = KISS LAJOS 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA, *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye. 2. Doboka–Győr vármegye. 3. Heves–Küküllő vármegye. 4. Liptó–Pilis vármegye*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997, 1999, 2012, 2017.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2013. *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafő helynevei*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 30. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2019a. Ómagyar kori helynévmintázatok a Zsitva völgyében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 15: 49–88. <https://doi.org/10.35528/helynevtort/15/03>
- HOFFMANN ISTVÁN 2019b. Magyar–szláv helynévmintázatok az ómagyar kori Bakony-alján. *Magyar Nyelvjárások* 57: 5–29. <https://doi.org/10.30790/mnyj/2019/01>
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- KNIEZSA ISTVÁN 1938. Magyarország népei a XI.-ik században. In: SERÉDI JUSZTINIÁN szerk., *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján* 1–2. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 2: 365–472.
- MELICH JÁNOS 1925–1929. *A honfoglaláskori Magyarország*. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I/6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNH. 1. = HOFFMANN ISTVÁN – E. NAGY KATALIN szerk., *A Hajdúnánási járás helynevei*. Magyar Nemzeti Helynévtár 1. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2024.
- PESTY FRIGYES 1878. *A helynevek és a történelem*. Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII/1. Budapest.
- RÁCZ ANITA 2011. *Adatok a népnévvél alakult régi településneveink történetéhez*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2016. *Etonimák a régi magyar településnevekben*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 37. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. A Tihanyi alapítólevél szövege. In. HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 21–41.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2016. *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 38. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Name-givers and name-users in the age of the Árpád dynasty

This study reviews the possibilities of using toponymic sources preserved from the age of the Árpád dynasty. The use of these elements in historical linguistics and in historiography has a long tradition in Hungarian research, one of the critical points of which is the treatment of the relationship between language and ethnicity. The role of toponyms in linguistic and ethnic identification can be refined using the method of place name reconstruction, which analyses names in their complex networks. This is particularly important in the study of place name borrowings. The local linguistic value of toponymic data can be interpreted differently for different types of names. In this respect, microtoponyms can be used as the most reliable source. In the case of hydronyms, greater importance should be given to the names of individual river sections than before. The study illustrates the diverse socio-onomastic values of settlement names using the example of settlement names formed from ethnonyms and personal names. The cases presented clearly illustrate both the possibilities and limitations of these research methods.

Keywords: onomastics, toponyms, ethnic reconstruction, place name reconstruction, place name borrowing, name-givers, name-users, microtoponyms, hydronyms, settlement names formed from ethnonyms, settlement names formed from personal names.

HOFFMANN ISTVÁN
Debreceni Egyetem